ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ПРЕЗИДЕНТІ ӘКІМШІЛІГІ
АДМИНИСТРАЦИЯ ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН
EXECUTIVE OFFICE OF THE PRESIDENT OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ БІЛІМ ЖӘНЕ ҒЫЛЫМ МИНИСТРЛІГІ
МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ И НАУКИ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН
MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OFTHE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Л.Н.ГУМИЛЕВ АТЫНДАҒЫ ЕУРАЗИЯ ҰЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ
ЕВРАЗИЙСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ ИМЕНИ Л.Н.ГУМИЛЕВА
L.N. GUMILYOV EURASIAN NATIONAL UNIVERSITY

ТАРИХШЫЛАРДЫҢ ҰЛТТЫҚ КОНГРЕСІ
НАЦИОНАЛЬНЫЙ КОНГРЕСС ИСТОРИКОВ
NATIONAL CONGRESS OF THE HISTORIANS

«ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ЖӘНЕ ЕУРАЗИЯ КЕҢІСТІГІ: ҚАЗІРГІ ЗАМАН МЕН ДАМУ КЕЛЕШЕГІ» атты

Қазақстан Республикасы Тәуелсіздігінің 25 жылдығына арналған
халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференциясының

МАТЕРИАЛДАР ЖИНАҒЫ

СБОРНИК МАТЕРИАЛОВ

международной научно-практической конференции

«РЕСПУБЛИКА КАЗАХСТАН И ЕВРАЗИЙСКОЕ ПРОСТРАНСТВО: СОВРЕМЕННОСТЬ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ»,

посвященной 25-летию Независимости Республики Казахстан

WORKS

of the international scientific-practical conference

«THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN AND THE EURASIAN SPACE: THE PRESENT AND THE FUTURE DEVELOPMENT»

dedicated to the 25th anniversary of Independence of the Republic of Kazakhstan

II бөлім • часть II • part II

АСТАНА
2016

ӘОЖ 94(574)(063)
КБЖ 63.3(5Каз)
Қ18

Бас редактор: Сыдықов Е.Б. - Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің ректоры, т.ғ.д., профессор, ҚР ҰҒА академигі

Редакция алқасы:
Молдажанова А.А. – п.ғ.д., профессор, оқу ісі жөніндегі проректор
Қамзабекұлы Д. – ф.ғ.д., профессор, әлеуметтік-мәдени даму жөніндегі проректор
Айтмағамбетов Д.Р. – ректордың аппарат жетекшісі
Пауло Ботта – профессор, Аргентина
Жеребцов И.Л. – т.ғ.д., профессор, Ресей
Гюрер Гульсевин – т.ғ.д., профессор, Түркия
Садықов Т.С. – т.ғ.д., профессор, тарих факультеті деканы
Көмеков Б.Е. – т.ғ.д., профессор, ҚР ҰҒА академигі
Дүкенбаева З.О. – т.ғ.д., профессор, Еуразиялық зерттеулер кафедрасының меңгерушісі
Алпысбес М.А. – т.ғ.д., профессор
Бердагулова С.К. – т.ғ.к., доцент
Абдрахманова Г.С. – т.ғ.к., доцент
Сыздық С.Қ. – магистр, оқытушы

Редакция алқасының көзқарасы мақала авторларының пікірімен сәйкес келуі міндетті емес.
Мнение авторов публикаций не обязательно должно совпадать с мнением редакционной коллегии.
The opinion of the authors of publications do not necessarily coincide with the views of the editorial board.

Қ18 «Қазақстан Республикасы және Еуразия кеңістігі: қазіргі заман мен даму келешегі» атты Қазақстан Республикасы Тәуелсіздігінің 25 жылдығына арналған халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференцияның мақалалар жинағы, II б. 435 б. / Жалпы ред.бас. Е.Б. Сыдықов. – Астана: Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ баспасы.

Труды Международной научно-практической конференции «Республика Казахстан и евразийское пространство: современность и перспективы развития», посвященной 25-летию Независимости Республики Казахстан, часть II. 435 стр. / Под ред. Е.Б.Сыдыкова – Астана: Издательство ЕНУ им. Л.Н.Гумилева.

Works of the international scientific-practical conference «The Republic of Kazakhstan and the Eurasian space: the Present and the Future Development», dedicated to 25th anniversary of Independence of Kazakhstan, part II. 435 p. / edited by E.B. Sydykov – Astana: Publishing house of L.N. Gumilyov Eurasian National University.

ISBN 978-9365-31-794-1

Жинақта 2016 жылдың қазан айының 20 күні Астана қаласында Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінде өткен Қазақстан Республикасы Тәуелсіздігінің 25 жылдығына арналған халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференция материалдары берілген. Мақалалар автордың редакциясымен жарияланды.

В сборнике представлены труды международной научно-практической конференции, посвященной 25-летию Независимости Республики Казахстан, прошедшей в ЕНУ имени Л.Н. Гумилева. Астана, 20 октября, 2016 г. Материалы публикуются в авторской редакции.

The collection contains the works of the international scientific-practical conference dedicated to 25th anniversary of Independence of the Republic of Kazakhstan, which was held at the L.N. Gumilyov ENU. Astana, October 20, 2016. Materials are published in author›s version.

ISBN 978-9365-31-794-1

ӘОЖ 94(574)(063)
КБЖ 63.3(5Каз)

© Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, 2016

МАЗМҰНЫ

СЕКЦИЯ – 1. ЕЖЕЛГІ ДӘУІРДЕН ҚАЗІРГІ КЕЗЕҢГЕ ДЕЙІНГІ ҚАЗАҚСТАН ТАРИХЫ ЖӘНЕ МӘДЕНИЕТІ / ИСТОРИЯ И КУЛЬТУРА КАЗАХСТАНА С ДРЕВНЕЙШИХ ВРЕМЕН ДО НАШИХ ДНЕЙ

Абдрахманова Г.С., Каратаев О.К. ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ ВЕЛИКОГО ШЕЛКОВОГО ПУТИ НА ТЕРРИТОРИИ КАЗАХСТАНА 3

Абдрахманова К.К. ТОРГОВЛЯ ПРОДОВОЛЬСТВЕННЫМИ ТОВАРАМИ В ГОРОДАХ ЦЕНТРАЛЬНОГО КАЗАХСТАНА В 1950-1970-е ГОДЫ 6

Абуев К.К. СИБИРСКОЕ ХАНСТВО В КОНТЕКСТЕ КАЗАХСКО-РУССКИХ ОТНОШЕНИЙ (историография проблемы) 9

Азмұханова А.М. ЖӘДИДТІК ОҚУ ЖҮЙЕСІНЕ КӨШУ ЖОЛЫНДАҒЫ ҰЛТ ЗИЯЛЫЛАРЫНЫҢ ЕҢБЕГІ. 14

Азнина К.А. ҚОЙЛЫБАЙ БАҚСЫНЫҢ КҮЙ ӨНЕРІ МҰРАСЫ 19

Алибек С.Н., Косанбаев С.К. ОПИСАНИЕ ТРАДИЦИОННОГО УКЛАДА ЖИЗНИ И БЫТА КОЧЕВЫХ КАЗАХОВ ТУРКЕСТАНСКОГО КРАЯ (НА ПРИМЕРЕ Н.ЗЕЛАНДА, Н.КАЛМАКОВА, Г.И.СПАССКОГО И Б.ЮЗЕФОВИЧА) 21

Алпысбес М.А. ШЕРУШІ БАЙТАЙЛАҚ БАТЫР ТУРАЛЫ ТАРИХИ-ШЕЖІРЕЛІК ДЕРЕКТЕРДІҢ ТАҒЫЛЫМЫ 24

Альжанова Э.Е. КУЛЬТУРНО-ПРОСВЕТИТЕЛЬНОЕ ДЕЛО КАЗАХСТАНА В ПЕРВОЙ ПОЛОВИНЕ ХХ ВЕКА 30

Амрина М.С. ҚАЗАҚСТАННЫҢ ДАЛАЛЫҚ ОБЛЫСТАРЫН ЗЕРТТЕГЕН Ф.А. ЩЕРБИНА ЭКСПЕДИЦИЯСЫНЫҢ ҰЙЫМДАСТЫРЫЛУ ТАРИХЫ 32

Анасова А.Б. МЕРЗІМДІ БАСПАСӨЗ МАТЕРИАЛДАРЫ БОЙЫНША ХІХ ҒАСЫРДЫҢ АЯҒЫ МЕН ХХ ҒАСЫРДЫҢ БАСЫНДАҒЫ ТОРҒАЙ ОБЛЫСЫНЫҢ МӘДЕНИ-РУХАНИ ДАМУЫ 41

Арапов Ж.М. ҚАЗАҚ ЭТНОСАЯСИ БІРЛЕСТІГІНІҢ ҚАЛЫПТАСУЫНДАҒЫ НАЙМАН ТАЙПАСЫНЫҢ ОРНЫ 43

Ахметшина Г.У. ҚАЗАҚ ХАЛҚЫНЫҢ ҰЛТТЫҚ КИІМІНДЕГІ ОЮ-ӨРНЕК 47

Базылхан Н. ТЮРКО-МОНГОЛЬСКИЕ ЭТНОКУЛЬТУРНЫЕ ФАКТОРЫ (VII–XIV ВВ.) (этносемантические проблемы погребально-поминальных комплексов) 51

Балгабаева Г.З. РАЗВИТИЕ ВОЕННОГО ДЕЛА НА ТЕРРИТОРИИ КАЗАХСТАНА В ПЕРИОД ЗАРОЖДЕНИЯ КОЧЕВНИЧЕСТВА 57

Балыкова А.М. БАТЫС ҚАЗАҚСТАН ӨҢІРІНДЕГІ МЕДИЦИНАЛЫҚ МЕКЕМЕЛЕРДІҢ ДАМУ ТАРИХЫНАН (ХХ ҒАСЫРДЫҢ І ЖАРТЫСЫ) 60

Баширова А.М. МЕЧЕТИ И МЕДРЕСЕ В ВОСТОЧНОМ КАЗАХСТАНЕ 62

Баязитова Р.Р., Дукенбаева З.О. ТӘУЕЛСІЗ ҚАЗАҚСТАН ЖӘНЕ ТАРИХИ ЗЕРТТЕУЛЕРДЕГІ ҰЛТ-АЗАТТЫҚ КҮРЕС МӘСЕЛЕЛЕРІ 63

Бекмагамбетова М.Ж., Бекмагамбетов Р.К. ОСВЕЩЕНИЕ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ КАЗАХСКОЙ ИНТЕЛЛИГЕНЦИИ НАЧАЛА ХХ ВЕКА В АКАДЕМИЧЕСКИХ ИЗДАНИЯХ: ПАРАЛЛЕЛЬНАЯ ДЕМОНСТРАЦИЯ 68

Беспалинов А.Т. К ИСТОРИИ ПРОИСХОЖДЕНИЯ И РАЗВИТИЯ ИССЫКСКОГО ХОЛОДНОГО ОРУЖИЯ АКИНАК В СРАВНЕНИИ С ОСТАЛЬНЫМИ НАХОДКАМИ 71

Біләлова Г.Д. ТАСМОЛА АРХЕОЛОГИЯЛЫҚ МӘДЕНИЕТІНІҢ АҢ СТИЛІ 77

Брынза Т.В. ХАРАКТЕРИСТИКА ВЕДУЩИХ ТИПОВ МАТЕРИАЛЬНОЙ КУЛЬТУРЫ ЭПОХИ СРЕДНЕЙ БРОНЗЫ УРАЛО-КАЗАХСТАНСКИХ СТЕПЕЙ 80

Бурлуцкая (Банникова) Е.В. ОРЕНБУРГСКИЕ КУПЦЫ ДЕЕВЫ В РУССКО-АЗИАТСКИХ КОНТАКТАХ XIX ВЕКА 83

Дауконова Р.Т., Рамазанова Ф.С. НАУЧНОЕ ОПИСАНИЕ КРАЯ В МАТЕРИАЛАХ ДЕЯТЕЛЕЙ СЕМИПАЛАТИНСКОГО ПОДОТДЕЛА ЗАПАДНО-СИБИРСКОГО ОТДЕЛА РУССКОГО ГЕОГРАФИЧЕСКОГО ОБЩЕСТВА 86

Джуманиязова Н. Х. ПОВСЕДНЕВНАЯ ЖИЗНЬ КАЗАХСКОГО НАСЕЛЕНИЯ В КОНЦЕ XVIII-НАЧАЛЕ XX ВВ. (НА МАТЕРИАЛАХ ОРЕНБУРГСКОЙ ГУБЕРНИИ) 89

Дүкенбаева З.О., Қоскеева Ә.М. ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ҰЛТ-ТІЛ МӘСЕЛЕСІНІҢ ӘЛЕУМЕТТІК-ДЕМОГРАФИЯЛЫҚ ҚЫРЛАРЫ 93

Dukenbayeva Z.O., Shabambayeva A.G. ABOUT THE RESEARCH OF AKZHAN MASHANOV IN THE ANCIENT HISTORY OF KAZAKHSTAN 96

Елтай А. ҚАЗАҚ ЖҮЗДЕРІНІҢ ПАЙДА БОЛУ МӘСЕЛЕСІ 98

Ерболова А.Е. ИСТОРИЯ ИЗУЧЕНИЯ ТРУДОВ ИБН-ФАДЛАНА В ОТЕЧЕСТВЕННОЙ И ЗАРУБЕЖНОЙ ЛИТЕРАТУРЕ 100

Ерменбаева Г.К. ВКЛАД ТУРГАЙСКОГО СТАТИСТИЧЕСКОГО КОМИТЕТА В ИЗУЧЕНИЕ ФОЛЬКЛОРА 104

Есимова Ж.К. МИГРАЦИОННЫЕ ПРОЦЕССЫ В ПЕРИОД ОСВОЕНИЯ ЦЕЛИННЫХ И ЗАЛЕЖНЫХ ЗЕМЕЛЬ 107

Bonora G. L., Habdulina M.K. INSCRIBED VESSELS AND SILVER ARTEFACTS FROM SOUTHERN KAZAKHSTAN IN THE SECOND HALF OF THE 1ST MILLENNIUM BC 111

Жанақова Н.Т. ҰЛЫ ЖІБЕК ЖОЛЫНЫҢ ТАРИХИ МАҢЫЗЫ 118

Жанғалиев У.К. ҚЫПШАҚТАР ХАНДЫҒЫНЫҢ ҚАЛЫПТАСУЫ ЖӘНЕ ӘЛЕУМЕТТІК ЖАҒДАЙЫ 121

Жаркенова А.М. КЕҢЕСТІК ОДАҚ ДӘУІРІНІҢ 50-80-ЖЖ. СОЛТҮСТІК ҚАЗАҚСТАННЫҢ НЕГІЗГІ ЭТНИКАЛЫҚ ҚҰРЫЛЫМЫНЫҢ ҚАЛЫПТАСУ ЕРЕКШЕЛІГІ 124

Жаркенова А.М., Жардемова А.А. САРАЙШЫҚ - ЕЖЕЛГІ ҚАЛАНЫҢ ҰЛЫЛЫҒЫ 129

Жауымбаев С.У. ҚАРҚАРАЛЫ ӨҢІРІН АРХЕОЛОГИЯЛЫҚ ТҰРҒЫДАН ЗЕРТТЕУ 131

Жумабаева Ж.К. ПРОБЛЕМАТИКА КАЗАХСТАНСКОЙ ИСТОРИОГРАФИИ СОВЕТСКОГО ПЕРИОДА(1920-1990) 135

Жұмабаева Ж.К. «САРАЙШЫҚТЫҢ КРЕМЛІ» МӘСЕЛЕСІ: АҢЫЗ БЕН АҚИҚАТ 138

Ибадуллаева З.Ө. ҚАЗАҚ ХАЛҚЫНЫҢ ҚҰРАМЫНДАҒЫ СУНАҚТАР 142

Исенов Ө.И. «МӘДЕНИ МҰРА» БАҒДАРЛАМАСЫ АЯСЫНДА ЖАРИЯЛАНҒАН ТАРИХИ ЕҢБЕКТЕР ХАҚЫНДА 144

Искакова К.Ы., Оразаев С. Б. «ОТАНДЫ ҚОРҒАУДА» ГАЗЕТІ – ЛЕНИНГРАД МАЙДАНЫ ЖАУЫНГЕРЛЕРІ ӨМІРІНІҢ АЙНАСЫ 147

Исмаилов С.С., Бисембаева А.К. СТАНОВЛЕНИЯ И ЖИЗНЕННЫЕ ОРИЕНТИРЫ Ч.ВАЛИХАНОВА 149

Кабульдинов З.Е. «РАЗНОЕ ПРОИСХОЖДЕНИЕ» ИЛИ ИСТОРИЯ ФОРМИРОВАНИЯ НАСЕЛЕНИЯ ПОЛИЭТНИЧЕСКОГО КАЗАХСТАНА (к вопросу о реализации «Доктрины национального единства Казахстана») 152

Кабылбекова Б.Т. НАУЧНАЯ И ТВОРЧЕСКАЯ ИНТЕЛЛИГЕНЦИЯ КАРЛАГА: ИСТОРИОГРАФИЧЕСКИЙ АСПЕКТ 157

Кабылтаева С.К. РОЛЬ КАЗАХСКИХ ХАНОВ И БАТЫРОВ В ОХРАНЕНИИ ЦЕЛОСТНОСТИ КАЗАХСКОЙ ГОСУДАРСТВЕННОСТИ В БОРЬБЕ ПРОТИВ «ДЖУНГАРСКОЙ АГРЕССИИ» 159

Каиржанов А.К. ТАМГОВАЯ ТЕОРИЯ ПРОИСХОЖДЕНИЯ ДРЕВНЕТЮРКСКОГО РУНИЧЕСКОГО АЛФАВИТА 162

Калыш А.Б. К ВОПРОСУ ОБ ЭТНИЧЕСКОЙ СТРУКТУРЕ РАЗВОДОВ В АКТЮБИНСКОЙ ОБЛАСТИ 167

Карибекова М.Е. ҰЛТТЫҚ БІЛІМ БЕРУ ЖҮЙЕСІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ ЖОЛЫНДАҒЫ ЗИЯЛЫЛАР ҚЫЗМЕТІ 169

Касенов Е.Б. К ПРОБЛЕМЕ ФОРМИРОВАНИЯ ИСТОРИЧЕСКОГО СОЗНАНИЯ В КАЗАХСТАНЕ 173

Козаченко Е.А. ЖИЛИЩНО-БЫТОВАЯ ПОВСЕДНЕВНОСТЬ ЛЮДЕЙ В 70-х ГОДАХ ХХ ВЕКА НА ПРИМЕРЕ УСТЬ-КАМЕНОГОРСКА 176

Крыкбаева С.М. ӨНЕРДЕГІ РӘМІЗ ҰҒЫМЫНЫҢ МӘДЕНИ МАЗМҰНЫ 178

Кусаинова Ж.Д. ДВИЖЕНИЕ КЕНЕСАРЫ КАСЫМОВА: ИСТОРИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ИССЛЕДОВАНИЯ 181

Кушкумбаев А.К. ИСТОРИЧЕСКАЯ СЕМАНТИКА ТЕРМИНА «ЗОЛОТАЯ ОРДА» 184

Қабықаев Е.Ж. КЕҢЕСТІК КЕЗЕҢДЕГІ ЗАЙСАН АУДАНЫНЫҢ МӘДЕНИЕТІ 188

Қашқымбаев А. ЕГЕМЕНДІК ПЕН ТӘУЕЛСІЗДІК ТАРИХЫНДАҒЫ ЕЛЕУЛІ КЕЗЕҢ 191

Қуандық Е. ИНДУСТРИЯЛАНДЫРУДЫҢ ЗАРДАПТАРЫ 193

Магзумова А.С. ЖАЙЫҚ ҚАЛАШЫҒЫ ТЫҢ ДЕРЕКТЕРДЕ 201

Мажитов С.Ф. ФЕНОМЕН «ЭПОХИ ПЕРЕМЕН» И НАЧАЛО СОВРЕМЕННОЙ ИСТОРИИ КАЗАХСТАНА (1985-1999 гг.) 204

Макашева А.С. ФОРМИРОВАНИЕ АДМИНИСТРАТИВНО-ТЕРРИТОРИАЛЬНОГО УСТРОЙСТВА АКМОЛИНСКОЙ ОБЛАСТИ: ЭКСКУРС В ИСТОРИЮ 207

Малыбаева Б.С. ПЕРЕСЕЛЕНЧЕСКАЯ ПОЛИТИКА СОВЕТСКОГО ГОСУДАРСТВА В ЦЕНТРАЛЬНОМ КАЗАХСТАНЕ В 1920-30-ЫЕ ГОДЫ 210

Маутканова А.Т. ЭТНИЧЕСКИЙ СОСТАВ ВОСТОЧНО-КАЗАХСТАНСКОЙ ОБЛАСТИ В 1999 – 2016 гг. 213

Молдабай Талғат КӨНЕ ТҮРІК ЖАЗУЫ ТАҢБАЛАРЫНЫҢ СЕМАНТИКАСЫ ЖӘНЕ АВТОХТОНДЫҚ НЕГІЗДЕРІ 215

Мурат Уали ТРИ КЛАНА, ТРИ ЧАСТИ, ТРИ ЖУЗА 219

Мусабекова Р.М. О РЕПРЕССИРОВАННОМ ПИСАТЕЛЕ КАЗАХСТАНА (о писателе Ю. Домбровском) 221

Мусабекова У.А., Абилкасым М. ЭТНОКУЛЬТУРА ТЮРКСКИХ НАРОДОВ (НА МАТЕРИАЛЕ ТЮРКСКИХ ПАМЯТНИКОВ) 225

Мұхатова О.Х. ҚАЗАҚСТАНДЫҚ ТАРИХИ ОЙДЫҢ ДАМУЫ ЖӘНЕ МАХМҰД ҚАШҚАРИ 227

Нуржанов А.А. КЕРАМИЧЕСКИЕ КОМПЛЕКСЫ ГОРОДИЩА КУЛАН 230

Оросхан Б. ТОРЕВТИКА ЖӘНЕ КӨШПЕЛІЛЕР ӨНЕРІ 235

Өтениязов С. ҚАЗАҚ МЕМЛЕКЕТІ ТАРИХЫНЫҢ КЕЙБІР МӘСЕЛЕЛЕРІ 237

Pedracki M, Умиткалиев У.У., Айтбаев А.Б., Адельчанов К.С. ПОЛЬСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ В ОБЛАСТИ АРХЕОЛОГИИ И ЭТНОЛОГИИ 242

Петрич Л.В. МЕТОДЫ РАБОТЫ ПО ЛИКВИДАЦИИ НЕГРАМОТНОСТИ НЕРУССКИХ НАРОДОВ ОРЕНБУРЖЬЯ В 1920-1930-Е ГОДЫ 244

Рамазанова Ф.С., Балапанова Э.М. ФОРМИРОВАНИЕ МЕХАНИЗМА РУКОВОДСТВА МОДЕРНИЗАЦИЕЙ КУЛЬТУРНОЙ СФЕРЫ КАЗАХСТАНА (20-30 ГГ. XX В.) 247

Рахимбекова А.К., Ботаева З.Ф. ВКЛАД П.И. РЫЧКОВА В ИЗУЧЕНИЕ КАЗАХСТАНА: НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ 250

Рахимбекова А.К., Садвакасова С.У. ИЗ ГЛУБИНЫ ВЕКОВ: ИСТОРИЯ И ЗНАЧЕНИЕ НАГРАД 252

Сабитов Ж.М. ДЖАМИ АТ-ТАВАРИХ КАДЫРГАЛИ ЖАЛАИРИ КАК ИСТОЧНИК О ЖИЗНИ УРУС-ХАНА 255

Садвокасова З.Т., Султанова А. ПУБЛИКАЦИИ ПО ПРОБЛЕМЕ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПАРТИЙНО-СОВЕТСКОЙ НОМЕНКЛАТУРЫ 258

Садыков Т.С., Жакиянова А.Н. ҚАЗАҚТЫҢ АУЫЗША ТАРИХЫНЫҢ ҰЛТ ТАРИХЫН ЗЕРДЕЛЕУДЕГІ РӨЛІ 261

Сайлаубаева Н.Е. ҚАЗАҚ ХАЛҚЫНЫҢ ӘСКЕРИ ӨНЕРІ 263

Сейтказина Қ.О., Тұрсынбек Ж.Қ. ҰЛЫ АҒАРТУШЫ ШОҚАН УӘЛИХАНОВ ӨМІРІНІҢ БЕЛЕСТЕРІ 266

Сейткалиев М.К., Буранбаев Р.Н. ИССЛЕДОВАНИЕ СВЯТИЛИЩ ПОЛУОСТРОВА ТУПКАРАГАН В 2015 ГОДУ 268

Сембаева Ә. ЕЖЕЛГІ ДӘУІРДЕГІ ҚАЗАҚСТАННЫҢ МӘДЕНИЕТІ 270

Сураганова З.К. НЕМАТЕРИАЛЬНОЕ КУЛЬТУРНОЕ НАСЛЕДИЕ КАЗАХСКОГО НАСЕЛЕНИЯ ЗАРУБЕЖНОГО АЛТАЯ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ 272

Сыздыкова А.М. ОРГАНИЗАЦИЯ ГОРНОГО ДЕЛА В ПРОШЛОМ И УСТОЙЧИВОЕ РАЗВИТИЕ 276

Сыздық С.Қ. ЖАҢА ДЕРЕКТЕРМЕН ЖҰМЫС ІСТЕУ ӘДІСТЕРІ 278

Танатарова Ж.Т., Кенжебаева С.Е. ИДЕЙНАЯ КОНСОЛИДАЦИЯ МУСУЛЬМАН В ДОРЕВОЛЮЦИОННЫЙ ПЕРИОД 281

Тастекова Г.Б. 1920-шы ЖЫЛДАРЫ ҚАЗАҚ ЖЕРІ ШЕКАРАСЫНЫҢ ҚАЛЫПТАСУЫ МЕН АНЫҚТАЛУЫ МӘСЕЛЕСІНІҢ ТАРИХНАМАСЫ 287

Ташагыл А., Акмадиева Г.П. ҚАЗАҚ ХАНДЫҒЫ ДИПЛОМАТИЯСЫНЫҢ ТАРИХЫ 290

Тлеугабулов Д.Т., Свиридов А.Н. ТОПОГРАФИЯ ПОСЕЛЕНИЙ РАННЕГО ЖЕЛЕЗНОГО ВЕКА САРЫАРКИ 293

Толеубаев Ә.Т., Жуматаев Р.С., Шагирбаев М.С. ШІЛІКТІ ҚОРЫМЫНДА 2016 Ж. ЖҮРГІЗІЛГЕН АРХЕОЛОГИЯЛЫҚ ЖҰМЫСТАРДЫҢ НӘТИЖЕЛЕРІ (бастапқы хабарлама) 297

Төлеубаев Ә.Т., Жуматаев Р.С., Шагирбаев М.С. АЛАКӨЛ АЙМАҒЫНДАҒЫ ОРТАҒАСЫРЛЫҚ ҚАЛА МӘДЕНИЕТІ 304

Тулбасиева С.К. XIX-XX ҒАСЫРДЫҢ БАСЫ ҚАЗАҚ ҚОҒАМЫНДАҒЫ АЗАТТЫҚ ҚОЗҒАЛЫСТАР ЖАЙЫНДАҒЫ ОЙ-ПІКІРЛЕРДІҢ ДАМУЫ 308

Тулекова М.К. ЕГЕМЕНДІК ЖЫЛДАРДАҒЫ КӨШІ-ҚОН 312

Туменова Л.Е. XIX Ғ. ҒАЛЫМДАР, САЯХАТШЫЛАР, ЭТНОГРАФТАРДЫҢ БӨКЕЙ ХАНДЫҒЫ ТАРИХЫНЫНА ҚАТЫСТЫ ЗЕРТТЕУЛЕРІ 315

Зәкенұлы Т. ҚАЗАҚ МЕМЛЕКЕТТІЛІГІНІҢ АРҒЫ БАСТАУЛАРЫ 319

Үмітқалиев Ұ.Ү. Ә.М. ОРАЗБАЕВТЫҢ ОҢТҮСТІК ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ЖҮРГІЗГЕН ЗЕРТТЕУЛЕРІ 327

Хабдулина М.К. НОВЫЕ ПОДХОДЫ В ИЗУЧЕНИИ ПРОБЛЕМ РАННЕСРЕДНЕ-ВЕКОВОЙ АРХЕОЛОГИИ САРЫ-АРКИ 332

Шаймердинова Н.Г., Төребекова С.М. КӨНЕ ЖӘНЕ ОРТА ҒАСЫР ЕСКЕРТКІШТЕРІНДЕГІ КӨСЕМШЕ ФОРМАЛАРЫНЫҢ ДАМУЫ 335

Шаймуханова С.Д., Баймагамбетова Ж.М. ПРОБЛЕМА ОТНОШЕНИЯ КАЗАХСКОЙ ИНТЕЛЛИГЕНЦИИ К ВОССТАНИЮ 1916 ГОДА В СОВРЕМЕННОЙ ИСТОРИОГРАФИИ 338

Шахаман З.Б. ЭТНОДЕМОГРАФИЧЕСКИЕ ПРОЦЕССЫ В КОСТАНАЙСКОЙ ОБЛАСТИ (1999-2016 ГГ.): КРАТКИЙ ОБЗОР 340

Шойбекова А.С. РАҚЫМЖАН ҚОШҚАРБАЕВТЫҢ ЕРЛІГІ ТУРАЛЫ 1945-1960 ЖЫЛДАРДАҒЫ ПАЙЫМДАУЛАР 344

Шыныбеков Б.Ш. ДӘСТҮРЛІ ҚОҒАМДАҒЫ ТҮРМЫС-ТІРШІЛІКТЕГІ ҚАЗАҚ ҚЫЗДАРЫ МЕН ӘЙЕЛДЕРІНІҢ ОРНЫ 346

Ыбырайхан М.Ы. СІБІРЛІК КӨПЕС С.А. ПОПОВТЫҢ ОРТАЛЫҚ ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ КЕН ЗАУЫТ ІСІ 350

СЕКЦИЯ – 2. ҰЛЫ ДАЛА ЕЛІ ЖӘНЕ Л.Н. ГУМИЛЕВТІҢ ЕУРАЗИЯЛЫҚ КӨЗҚАРАСТАРЫ / СТРАНА ВЕЛИКОЙ СТЕПИ И ЕВРАЗИЙСКИЕ ВЗГЛЯДЫ Л.Н. ГУМИЛЕВА

Айтмагамбетов Д.Р. ҰЛЫ ДАЛА ЖӘНЕ Л.Н. ГУМИЛЕВТІҢ ЕУРАЗИЯЛЫҚ КӨЗҚАРАСЫ 354

Арапов Ж.М. ГУМИЛЕВТІҢ КӨШПЕЛІ ЖӘНЕ ТҮРКІ ХАЛЫҚТАР ТАРИХЫНА ЗЕРТТЕЛУ КӨЗҚАРАСЫ 356

Әлібек С.Н. Ә.Н.БӨКЕЙХАНОВ ЕҢБЕКТЕРІНДЕГІ ҚАЗАҚ ХАЛҚЫНЫҢ ТҰРМЫСЫ МЕН МӘДЕНИЕТІН СИПАТТАУ 358

Байбулсинова А.С. ҰЛТ ЖОСПАРЫ – ҚАЗАҚСТАНДЫҚ АРМАНҒА БАСТАЙТЫН ЖОЛ 360

Байбулсинова А.С., Серикова Л.С. ҰЛЫ ДАЛА ТАРИХЫ: ЗАМАНАУИ ТАНЫМ 362

Бикенов А.Х. Л.Н.ГУМИЛЕВ ЕҢБЕКТЕРІНДЕГІ КӨНЕ ТҮРІК ҚОҒАМЫНА ТӘН БИЛІК ИНСТИТУТТАРЫ 367

Болатұлы Нұржан «ҚАЗАҚ ЕЛІ САЯСАТЫ – ТЫНЫШТЫҚ ҺӘМ ТҰРАҚТЫЛЫҚ КЕПІЛІ: ТАРИХИ-ФИЛОСОФИЯЛЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ» 370

Булекбаев С.Б., Алямова З.А. К ВОПРОСУО ВКЛАДЕ НОМАДОВ В МИРОВУЮ ЦИВИЛИЗАЦИЮ 373

Жақия М.Қ. КАРЛАГ - ҚАЗАҚТЫҢ ҚАСІРЕТІ ... 376

Искакова К.Ы., Елтай Ақтан Л.Н. ГУМИЛЕВТІҢ ПАССИОНАРЛЫҚ ИДЕЯСЫ МЕН ЭТНОГЕНЕЗ ТЕОРИЯСЫ ЭТНИКАЛЫҚ ТАРИХТЫ ЗЕРТТЕУДІҢ НЕГІЗІ РЕТІНДЕ 379

Кабылтаева С.К., Комарова Дамира ЕВРАЗИЙСКИЕ ИДЕИ ЛЬВА НИКОЛАЕВИЧА ГУМИЛЕВА И СОВРЕМЕННОСТЬ 382

Кала Н.С. ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ТУРИЗМ САЛАСЫНДАҒЫ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ЫНТЫМАҚТАСТЫҒЫНЫҢ ДАМУ ТЕНДЕНЦИЯЛАРЫ 384

Кенжебай Р.Н. Сейдахметова Г.Т. ОҢТҮСТІК ҚАЗАҚСТАН АЙМАҒЫНДА ТУРИЗМ САЛАСЫН ДАМЫТУДЫҢ КЕЙБІР МӘСЕЛЕРІ 386

Любичанковский А.В. ЭТНОЛОГИЧЕСКАЯ ДЕТЕРМИНАНТА ВОЗДЕЙСТВИЯ НА ВМЕЩАЮЩИЙ ЛАНДШАФТ В КОНТЕКСТЕ КОНЦЕПЦИИ ЭТНОГЕНЕЗА Л.Н. ГУМИЛЕВА 390

Номогоева В., Раднаева Э.Л. СТАНОВЛЕНИЕ БУРЯТСКОЙ НАУКИ В КОНТЕКСТЕ ЕВРАЗИЙСКОЙ ЦИВИЛИЗАЦИИ 392

Оловинцов А.Г. «ИГО» ИЛИ ТОЛЕРАНТНОСТЬ НА ПРИМЕРЕ СУЩНОСТИ КАСИМОВСКОГО ХАНСТВА В XV-XVII ВЕКАХ 396

Өмірбекова Ж. КӨШПЕЛІЛЕРДІҢ ЭТНОЭКОЛОГИЯЛЫҚ ДӘСТҮРЛЕРІНІҢ ЗЕРТТЕЛУ ДЕҢГЕЙІ 400

Пилипчук Я.В. ВНЕШНЯЯ ПОЛИТИКА КАРЛУКСКОГО ДЖАБУЯТА 404

Radnaeva E., Talgatbek M., Dukenbaeva Z. AKZHAN AL - MASHANI IS A RESEACHER OF THE GREAT STEPPE CIVILIZATION 407

Рахимбекова А.К. ЭТИКА ДИАЛОГА МЕЖДУ НАРОДАМИ: НА ПРИМЕРЕ «ЛЕСА» И «СТЕПИ» 410

Сакенов Д.Ж. ЭТНОКУЛЬТУРНАЯ МОДЕЛЬ ГЕНДЕРНОГО ВОСПИТАНИЯ КАЗАХОВ 413

Серикова Л.С. ИСТОРИЯ СТАНОВЛЕНИЯ ГОСУДАРСТВЕННОГО СУВЕРЕНИТЕТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН 417

Сыздықов С.М., Смағұлов Н.Б. КҮЛТЕГІН ЖАЗБАСЫНДАҒЫ ЕЖЕЛГІ ТҮРІКТЕРДІҢ «МӘҢГІ ЕЛ» САЯСИ МАНИФЕСІ 419

Шалдарбекова А. К ВОПРОСУ О ГЕОГРАФИЧЕСКИХ И ХРОНОЛОГИЧЕСКИХ РАМКАХ ДРЕВНЕТЮРКСКОЙ ЦИВИЛИЗАЦИИ 426

Толеубаев Ә.Т., Жуматаев Р.С.,
Шагирбаев М.С.

АЛАКӨЛ АЙМАҒЫНДАҒЫ ОРТАҒАСЫРЛЫҚ ҚАЛА МӘДЕНИЕТІ

Алакөл аймағы ерте заманнан-ақ, Ұлы Жібек жолының бір тармағы ретінде, қалалық өркениеттің өркен жайған өңірі ретінде белгілі. Аталған аймақпен көршілес өңірлерінде ортағасырлық қалалар мен қоныста, керуен сарайлар көптеп кездесетіні ортағасырлық тарихи деректермен қатар, археологиялық зерттеулерден де белгілі.

Жетісудың солтүстік-шығысы, оның ішінде Алакөлдің оңтүстік аймағындағы ортағасырлық қалалар мен қоныстар, сонай-ақ керуен сарайлар жөніндегі деректер ортағасырдан бері белгілі. Мәселен, Әл-Хорезмидің «Китаб сурат ал - арз» және авторы белгісіз «Худуд ал - алам», сондай ақ М.Х.Дулатидің «Тарихи Рашиди» еңбектері өлкеге географиялық және экономикалық жағынан баға беруге тырысқан [1, 504-598 бб.]. Жетісудың солтүстік-шығыс өңірлерінде, сонымен қатар, Алакөл ойпатында түркі кезеңінде дәуірлеген Қимақ қағанатының астанасы мен бірнеше қалалары болған туралы ортағасырлық саяхатшы әл Идриси мәлімет қалдырған [2, 108 б.]. Қыпшақтанушы Б.Көмековтың араб деректеріне жасаған зерттеу еңбегінде Алакөл ойпатындағы Қимақ қағанатының қалаларын IX-XII ғасырларға жатқызады [2, 108 б.]. Әл Идрисидің берген ақпараттарына қарағанда Қимақтарда 16 қала болған, әрі қаланың барлығы дерлік өзен, көлдердің жанында және тау бөктерінде орналасқан. Ғалым Б.Е.Көмеков Әл Идрисидің берген мағлұматтарын бүгіні зерттеулермен және археологиялық зерттеулермен салыстыра отырып, төмендегідей ұқсастықтарды алға тартады. Әл Идриси берген мәліметтегі Гамаш өзені бүгінгі Ертіс өзені болуы мүмкін. Ал Гаган қаласы үлкен қала ретінде бүгінгі Көктұма ауылының қасындағы ежелгі «Көктұма» қаласы. Бұл қаланы Әл Идриси өзінің картасында Гаган яғни Алалкөлдің оңтүстік батысына орналастырған. Бұл бүгінгі Алакөлдің оңтүстік батысындағы Көктұма қалашығының орналасуымен тура келеді [2, 108 б.]. Жетісудың солтүстік-шығыс аймағында шеарасы өткен Қимақ мемлекеті қалаларының ара қашықтығы туралы деректерді орта ғасырылық араб саяхатшысы ибн Хордадбек өз шығармаларында сөз еткен. Араб саяхатшысының «Жолдар мен елдер кітабы» атты жазбасының «Заминнен Ферғанаға дейінгі жолдар» бөлімінде «Кавакаттар мен Қимақтардың иелігіндегі жерді 80 күн» деп есептейді. Мұнда сондай ақ, Тараз қаласының Кавакаттан 7 фарсах жерде екені және Қимақтардың астанасына дейін 81 күн болатынын атап өткен [3, 187-184 бет].

Жетісудың солтүстік – шығысы, Жоңғар қақпасы мен Алакөл ойпатында орналасқан қалалар жайында XIII ғасырдың ортасында осы өлке арқылы Моңғолияға елшілік сапармен жүріп өткен Европа саяхатшыларның берген мәлметтері құнды болып табылады. 1246 жылы моңғолияға келген Плано Карпини Алакөл жайында: «онша үлкен емес теңіз» деп жазады: бірақ ол теңіздің қалай аталатынын сұрамаған. Сондай көлдің аяқталар тұсында жалғас табатын Таудан қыста өте қатты жел соғатынын да мысалға келтіреді [4, 14 б.]. Дәл осы жолмен жеті жылдан кейін яғни 1253 жылы Француз королі IX Людовиктің тапсырмасымен Моңғолияға, Мөңке ханға «ұлы миссиямен» - моңғолдарды христиан дініне кіргізу мақсатымен жүріп өткен монах Гильом Рубрук, бұл жердегі халықтың тұрмысына жайында мәлімет берумен қатар, бірқатар қалаларына сипаттама берген [5, 60 б.]. Рубрук өз еңбегінде: «Біз Қарақытайлар тұратын таудан өткен соң, үлкен өзен таптық, одан қайық арқылы өттік» [6, 138 б.]. Бұл К. Байпақовтың пікірінше бүгінгі Іле өзені [7, 60 б.]. «Өзеннен өткеннен кейін, - деп жазады Рубрук еңбегінде, - біз бір жазыққа шықтық, бұл жерден тек бір қабырғасы топырақтан жасалған қираған қамал мен өңделген жерді көрдік. Бұдан кейін біз «Эквиус» атты жақсы қалаға кез болдық. Мұнда парсы тілінде сөйлейтін сарациндерді көрік» [6, 155 б.]. XI ғасырда М.Қащқари өз еңбегінде бұл қаланы «Екі Оғыз» деп атайды [4, 61 б.]. XIII ғасырда Рубрук қаланы Эквиус деп атап отыр. Рубрук ары қарай сапарын жалғастыру барысында тағы да бірнеше қирған қаланың орнын көргенін және үлкен «Қайлақ» атты қалаға келгенін айтады [6, 159 б.]. Бұл қаланың орны анықталып, бүгінгі Антоновка селосындағы қалашықпен сәйкестендіріліп отыр [4,60 б.]. Қала бұрын да араб жазба деректерінде аталған әрі Қарлұқ қағанатының астанасы болған және XIII ғасырда Шыңғыс ханға соғыссыз берілген [8, 162-167 бб.]. Рубруктың жазбасында оның Наймандар елінде болғаны айтылады: «Сонымен біз жоғарыда айтқан Кайлак қаласынан әулие Андрей мейрамы күні шығып, тым алыс емес үш лье (көне француздық өлшем бірлік, 1 лье-4,5 км-ге тең) шамасында тек несториан дінін ұстанатындар түртатын бір мекенге келдік... Мұнан соң Кен ханның ордасы орналасқан аңғарға жеттік. Ертеде бұл жер басшы Иоанның иелігіндегі Наймандар мекені болған» [6, 160 б.]. Шыңғыс хан шабуылы кезінде біз наймандардың Күшліктің басшылығымен осы өлкеге келгенін білеміз [9, 86 б.].

XX ғасырдың екінші жартысынан бері Жетісудың солтүстік шығыс аймағын, Алакөл ойпаты мен Жоңғар қақпасы аймағын археологиялық зерттеу жұмыстары барысында көптеген ортағасырлық қала жұрттар мен қоныстар, керуен сарайлар табылғаны белгілі.

Жетісудың солтүстік шығыс өңіріне 1957 жылы Жетісу археологиялық экспедициясы зерттеу жұмысын жүргізіп, біршама тұрмыстық бұйымдар тапқан. Табылған бұйымдардың дені қыштан жасалған заттар (хұмдар, қос құлақты құмыралар, батырып та, қалыптап та өрнектеген тақталар). Бұлар б.з. IX-XI ғасырына жатады [10, 700 б.].

1962 жылы Қазақ ССР ҒА Жетісу археологиялық экспедициясы К.А.Ақышовтың басшылығымен Жетісудың орта ғасырлық қалалары мен қоныстарын зерттеуді бастады. 1962 жылы зерттеу тобы Кеген жұртын зерттесе, 1962-1964 жылдары Іле өзенінің төменгі ағысына барлау жұмыстарын жүргізіп, Ақтам, Ағашаяқ қалашықтарына қазба жұмыстарын жүргізді. 1964 жылы Сүмбе қалашығын қаза отырып, Жоңғар Алатауы аймағын зерттеумен де айналысты. Нәтижесінде 20 қалашықтың орны табылып, Антоновка қалашығына стационарлы қазба жұмыстарын жүргізді [11, 68-84 бб.]. Археолог К.М.Байпақовтың пікірінше Солтүстік Шығыс Жетісу аймағынан табылған қалашықтар көбіне төрткүл кейпінде жиі кезедеседі [12, 77-84 бб.].

Іле өзенінің төменгі ағасына жүргізілген барлау жұмыстары барысында алты қалашықтың қирандысы табылған. Ішіндегі ірілері: Ақтам, Ағашаяқ және Қарқаралы. Ал Бояулы қалашығы ауылдық қоныс жай секілді. Көктал 1 және Көктал 2 керуен сарайлар [4, 32 б.]. Аталған нысандардан табылған қыш бұйымдарға қарап, зерттеу нысандары XI-XII ғасырларға жатқызылған [11, 70 б.].

Алакөл аймағындағы ортағасырлық қалалар жайында, оның беткі қабатының шашылған қыш бұйымдары жөнінде деректер 1968 жылы зерттеліп, бірақ баспаға берілмей, архивте қалып қойған Г.А. Кушаевтың «Памятники Ала-кульской впадины и долины реки Лепсы» атты қолжазбасында да айтылады [13, 138-145 бб.].

1992 жылы Жетісу археологиялық экспедияциясы жүргізген маршруттық барлау жұмыстары мен аэрофотосуреттер жасау барысында бұрын ғылымда белгісіз 2 қалашық анықталды. Екі қалашық VIII-XIII ғасырлармен мерзімделді [14, 479-483 бб.].

Академик К.М.Байпақовтың соңғы жылдары жүргізілген зерттеулері нәтижесінде Солтүстік Шығыс Жетісу аймағынан бұрын белгісіз болған бірнеше қалашықтардың орны анықталып, олардың көпшілігіне алғашқы зерттеу жұмыстары жүргізілді. Ғалымның басшылығымен жасалған зерттеулер нәтижесінде табылған сол қалашықтардың тізімін келтірсек. Ортағасырлық қалалардың қатарында: Арасан қалашығы, Саға бүйен қалышығы, Мешіт қалашығы, Қызылтаң қалашығы, Еңбек I қалашығы, Еңбек II қалашығы, Қызыл Қайың қалашығы, Жаңалық қалашығы, Қарауылтөбе қалашығы, Көкиірім қалашығы, Черbegin жетем, Ақмолда қалашығы, Бақалы қалашығы, Антоновка қалашығы, Қызылқорған қалашығы, Ағарту қалашығы, Лепсі қалашығы, Покатиловка қалашығы, Теректі қалашығы, Қарғалы қалашығы, Черкасское қалашығы, Ащыөзек қалашығы, Үшарал қалашығы, Қарабұлақ қалашығы, Көктұма қалашығы, Қарабөгет қоныстары табылып, біршамасына қазба жұмыстары жүргізілген [4, 33-56 бб.]. Аталған нысандардың барлығы дерлік моңғол шапқыншылығына дейінгі кезеңді қамтиды.

Әл Фараби атындағы Қазақ Ұлттық Университетінің профессоры Ә.Т.Төлеубаев басқаратын Алакөл археологиялық экспедициясы, Алакөл аймағында 2007 жылдан бері жұмыс жасап келеді. аталған экспедицияны «Жер Су» корпорациясы қаржыландырып отыр. Білімдар, ұлттық спорт пен мәдениетке меценаттық жасап жүрген азамат – осы корпорацияның директорлар кеңесінің төрағасы Бауыржан Кеңесбекұлы Оспанов біздің археологиялық зерттеулерімізге де қаржылық-ұйымдастырушылық көмек жасап келеді.

Алғашында қола және ерте темір дәуірлерінің жерлеу орындарын тізімге алып, жекелегендерін қазумен айналысқан бұл экспедиция соңғы 6 жылда осы өңірдегі ортағасырлық қалаларды да зерттеуге ден қойды. Соның нәтижесінде Алакөл маңынан бұрын белгісіз болып келген 11 ортағасырлық қалашықтар, керуен-сарайлар ашылса, қазір бұл қалалардың саны 16-ға жетті. Оларды біз әзірше сол маңайдағы бүгінгі заманғы елді мекендердің атымен атаймыз. Керуен жолы бойындағы бекет қызметін атқарған бұл қалашықтардың бір тізбегі Үшарал қаласынан басталып, көл жағалай бүгінгі Көктұма елді мекеніне дейін жалғасады. Олардың бір-бірінен орналасу қашықтығы 15-25 шақырым. Бұл қалашықтар мыналар: Ақтүбек, Қайнар, Жайпақ I, Жайпақ II, Ақши, Асусай, Қоскеліншек, Ырғайты, Тау Ақши, Найманқала, Еміл (Омыл). Бұл қалашықтардың Найманқала мен Емілден басқасы Алматы облысы Алакөл ауданының жерінде. Жергілікті халық Найманқала деп атап кеткен бекініс-қалашық

пен Еміл өзенінің Алакөлге құяр тұсына 20-25 шақырым жетпей, сол өзеннің сол жақ жағалауында орналасқан, ұзына бойы 2-3 шақырымға созылып кететін, бүгінде тау-тау құмдармен көміліп қалған ортағасырлық қоныс орындарын анықтадық. Қоныстың белгісі әр жерінде құмды жел ашып кеткен алаңқайларда шашылып жатқан керамикалық материалдардан ғана байқалады [15].

Біздің зерттеу экспедициясы 2012 жылдан бері 3 қалаға кешенді зерттеу жұмыстарын және 2 қалаға анықтау-барлау жұмыстарын жүргізді. Кешенді түрде зерттелген қалалар ортағасырлық Асусай, ортағасырлық Қоскеліншек және ортағасырлық Жайпақ І қалалары.

Ортағасырлық Асусай қаласының географиялық координаттары 45°53›04›.43 N және 81°27›09.10 E. Қалашыққа 2011-2013 жылдары қазба жүрізілді. Асусай – аумағы 70х70 м, жан-жағы жалды болып келетін төрткүл қалашық. Қалаға жалпы саны әр түрлі көлемдегі 10 қазба түсірдік. Нәтижесінде бірнеше блме орны мен қаланың сыртқы қорғаныс қамалы жөніндег құнды мәліметтер алумен қатар, көп мөлшерде қыш бұйымдар таптық. Қыш ыдыстар қолмен жапсырылып жасалған және шарықта жасалған (Сурет 1, 2). Қазба барысында табылған қыш ыдыстарды пайдалану мақсаттарына қарай мынадай топтарға бөліп қарастыруды жөн санадық: Бірінші топта: Ас үйлік және асханалық ыдыстар: қазан, құмыра, қыш ыдыс қақпақтары, түбектер. дастархан, кесе т.б. Екінші топта: Тұрмыстық – шаруашылық мақсаттағы қыш ыдыстар: құмған, шырақ бөлшектері, хум, үлкен көлемдегі құмыра т.б [16, 187-198 бб.].

Алакөл археологиялық экспедициясы 2014 жылдың жазғы зерттеу мауысымында, Алматы облысы, Үшарал ауданы, Көктұма ауылдық округке қарасты аймақтан, Алакөлдің оңтүстігінде Көктұма қаласынан оңтүстікке қарай шамамен алғанда 5 шақырым жерде орналасқан ортағасырлық Қоскеліншек қаласына қазба жұмыстарын жүргізіп, біршама мағлұмат беретін материалдар алынған болатын. Қоскеліншек атауы қалашықтың оңтүстік батысында орналасқан ескерткіштің атауына байланысты қойылды. Жергілікті халық аңызына құлақ түрсек, Найманның Қызай руының бір байының екі жары болған-мыс. Байдың бір жарынан ұрпағы бар, екіншісінен жоқ болған. Жалғыз бала екі ананың арасында тең болып өседі. Бірде, жергілікті Жаманты өзені арнасынан тасып ағып жатқан кезінде, жас бала суға кетеді. Баланы құтқарамыз деп екі келіншек те суға батып, қайтыс болған. Кейінірек ел жиналып, қазіргі біздің зерттеу нысанымызға айналып отырған қалашықтың оңтүстік батыс шетіндегі төбеге тастан қалап ескерткіш кесене орнатады. Кейін келе, кесене құлап жойылған. Орнында тек ірі жақпар тастардан үйілген үлкен екі үйілген тастар қалған. Жергілікті халықтың айтуынша, бірсыпыра адамдар келіп, кесене орналасқан жерге келіп құран бағыштап кетіп жатады. Қоскеліншек қаласының географиялық координаттары С.45є49›43.13»; Ш. 81є35›16.63», теңіз деңгейінен есептегендегі биіктігі 556 м. Қаланың жалпы пішіні шаршы тәріздес. Орналасу реті, қаланың төрт бұрышы дүниенің төрт бұрышына қарап тұрғандай. Шығыс қабырғасының ұзындығы 83 м, солтүстік қабырғасының ұзындығы 78 м, оңтүстігі 76 м, батыс қабырғасын, кейінгі жылдары жергілікті халық егін суғару үшін канал қазған сәтінде бұзып жіберген. Жалпы жергілікті антропогендік әсер қаланың қабырғасын ғана емес, қала ішіне де зиян тигізген. Барлау жұмыстары барысында анықтағанымыздай, арнайы жарықтардың ізіне қарап, қаланың ортасына егін салғанын анықтадық. Сондықтан, біздің зерттеу жұмыстарымыз негізінен қаланың солтүстік және оңтүстік қабырғасына жанастырыла салынды. Енді бір қазба қаланың батыс қабырғасының бұзылған жеріне салынды. Жалпы Қоскеліншек қаласы біз бұған дейін зерттеген Асусай қаласымен өзара ұқсастықтары көп болып шықты [15, 154-166 бб.]. Қоскеліншек қаласынан түсірілген 3 қазба орны мен кесіктен шыққан материалдардың денін қыш бұйым сынықтары, құрылыс кірпіштері, шаруашыылықта пайдаланған диірмен тас сынықтары және ошақ бөліктері құрайды (Сурет 3, 4, 5).

2015 жылғы зерттеу мауысымында негізгі қазба жұмыстары Жайпақ І қаласына жүргізілді. Жайпақ І қаласы, Жайпақ ІІ қаласынан бірнеше есе үлкен. Жайпақ І қаласының жалпы пішіні трапеция тәріздес. Қаланың географиялық координаттары С.45є59’44.19»; Ш. 81є11’34.20». Жайпақ қаласы Үшарал ауданы, Жайпақ ауылынан оңтүстік батысқа қарай 6 шақырым жерде орналасқан. Жайпақ қаласының сыртқы қоршау қабырғасының орналасу реті мен ерекшеліктері, нақтырақ айтсақ, батыс қабырғаның орта тұсы сыртына қарай сүйірлене шығып барып, ауызы ашық күйінде қалуына қарап, қала қақпасы батысқа карауы мүмкін деп болжаймыз. сыртқы дуалының құландысының биіктігі 1,5-2 м шамасында. Құлаған қабырғасының жайылған топырағы 8-9 метрден бастап, кей жерлерінде 22 метрге дейін жайылған [17, 18-27 бб.]. Қаланы зерттеу нәтижесінде өте көп мөлшерде керамикалық бұйымдар шығып, олардың барылығының дерік ғылыми сипаттамасы жасалды.

2016 жылғы зерттеу маусымында Жайпақ І қаласын зерттеу жұмыстары өз жалғасын тапты. 2015 жылы негізінен қаланың ішкі бөлігіне, сонымен қатар қаланың сыртқы қоршау қабырғасына және

жерлеу кешендеріне зерттеу жұмыстары жүргізілсе, 2016 жылы қаланың қорғаныс қамалының сыртындағы шаруашылық аймағына зерттеу жүргізілді. Жалпы Жайпақ қаласының сыртында да қайнаған өмір болған. Себебі, қала қоршауының сыртында әр жерде үйілген төбе болып жатқан жерге шурф салып қарағанымызда, көне ошақ қалдықтарына және қыш бұйым сынықтарына кез болдық. Нәтижесінде қаланың сыртында 3 жерге ірі және орта көлемде қазба жұмыстарын жүргіздік. Шаруашылық аймағындағы мәдени қабат аса тереңде орналаспаған. Қазба барысында бірнеше бөлмелердің орны анықталып, бірнеше тандыр ошақ пен ошақтың қалдықтары анықталды (Сурет 6, 7, 8). Табылған қыш бұйымдар негізінен ас үйлік, асханалық және тұрмыстық-шаруашылық мақсатта пайдаланылған [18, 34-57 бб.].

Біздің тарапымыздан зерттелген қалалардың мерзімделу мәселесі қазіргі таңдағы басы ашық дүние екендігі белгілі. Жалпы Жетісудың солтсүтік шығысы, Алакөл ойпаты мен Жоңғар қақпасымен көршілес аймақтардан табылған қалаларды зерттеген басқа да ғалымдар, қалаларды мерзімдеуді қыш бұйымдар негізінде жасауға тырысқан.

Мәселен, 1957 жылы Жетісу археологиялық экспедициясы Алакөл ойпатындағы тарихи ескерткіштерге зерттеу жүргізіп, Алакөлдің жағасындағы ортағасырлық қала туралы мәліметтер қалдырғанын жоғарыда айттық. Онда, қаланың көп бөлігінң суға кеткені және көлдің жағасында керамикалық бұйымдардың ашылып жатқанын айта келе, жер бетінен жинап алынған материалдарға сипаттама береді. Табылған бұйымдардың дені қыштан жасалған заттар (хұмдар, қос құлақты құмыралар, батырып та, қалыптап та өрнектеген тақталар). Бұлар б.з. IX-XI ғасырлармен мерзімдеген.

Алакөл ойпатында орналасқан ортағасырлық қалаларды зерттеп, бірнеше қалаларға жекелей тоқтала келе, олардың мерзімделуіне қатысты пікірін білдірген ғалымдардың бірі Г.А. Кушаев. Г.А.Кушаев өзі тарапынан жүргізілген зерттеулер нәтижесінде табылған ортағасырлық қалаларға да тоқталған. Оның біріншісі, шартты түрде «Қара бұлақ» деп аталған қала. Аталған нысан Текелі тауының солтүстігіне жақын орналасқан, Орамлы қыстауынан солтүстікке қарай, Тентек өзенінің сол жақ жағалауында Үшарал қаласынан оңтүстікке қарай 3-4 шақырым жерде орналасқан деп көрсетеді. Қарабұлақ қалашығының керамикаларын шамамен XI-XIII ғғ жатқызады. Сонымен қатар Үшарал маңында орналасқан ортағасырлық қала мен Алакөл маңындағы бүгінде су шайып жоғалған қалалардың қыш бұйымдарын талдау барысында, Жетісудың солтүстік шығысында орналасқан бірнеше қалалар, оның ішінде Антновка (Қойлық), Дүнгене және т.б. қалалардың керамикаларымен ұқсастырып, жоғарыда мерзімді яғни XI-XIII ғасырлармен кезеңдестірген.

Аталған өлкеге іргелі зерттеу жұмыстарын жүргізген К.М.Байпақов Антоновка, Дүнгене, Сүмбе, Жақсылық, Шелек және Талғар қалаларын зерттеу негізінде екі түрлі пікірді алға тартады. Оның бірінші ғалымның 60-шы жылдары жүргізген зерттеулері нәтижесінде айтылған пікір. Ол аталған қалалардың керамикалық бұйымдарын екі кезеңмен мерзімдеп көрсеткен:

1) IX-X ғасырларға тән қыш бұйымдар.

2) XI-XIII ғасырларға тән қыш бұйымдар. Бұл пікір кейін зерттеу ауқымының кеңейтілуі нәтижесінде тағы да толықтырылады. Кейінгі зерттеулерінде керамикалық бұйымдарды үш кезеңмен топтаған:

1) VIII ғасырдың аяғы мен X ғасырдың басы;

2) Xғасырдың басы мен XIII ғасыр

3) XIII ғасырдың басы мен XIV ғасырдың басы. Бұл мерзімдеулерге негіз болған қалалар: Үзген 2, Үзген 3, Талғар, Жақсылық, Лавар, Шелек, Қойлық. Аталған қалалардың керамикалық бұйымарын Оңтүстік Қазақстандағы ортағасырлық қалалар мен Жетісу өлкесінде Шу-Талас өңірінің ортағасырлық қалаларының, сонымен қатар ішінара Пенжикент, Ферғана өңірлеріндегі ортағасырлық қалалардың керамикаларымен ұқсастықтары бар екенідігін анықтаған.

Біздің тарапымыздан зерттелген ортағасырлық Асусай, Қоскеліншек, Жайпақ және Ақши қалаларынан табылған қыш бұйымдардың жасалу ерекшеліктер мен кейбір ұқсастықтары негізінде б.з. IX-XII ғасырлар аралығында болуы мүмкін деп болжаймыз.

Аталған қалалардың маңынан бірнеше жерлеу кешендері де зерттеуге түскен болатын. Нәтижесінде бірнеше ортағасырлық кесенеге археологиялық зерттеу жүргіздік. Бұл зерттеулер аталған қалалардың жасын анықтаумен қатар, сол кезеңдегі осы аймақтың тұрғындарының жерлеу ғұрыптарын, салт-жоралғыларын, дүниетанымын анықтап, мәдени генезисі мен байланыстарын қайта жаңғырту ісінде зор көмегі болатынын атап өткіміз келеді.

2015 жылғы зерттеу маусымында, Жайпақ I қаласының солтүстік шығыс бөлігінде, қаладан шамамен 200 м жерде ортағасырлық кесене орны зерттелген болатын. Кесененің жерлеу ғұрыптары

қала жасын анықтауда біршама жақсы мәліметтер бере алады деп тұжырымдаймыз. Себебі басқа Асу-сай, Қоскеліншек қаласынан шыққан кесенелердің жерлеу ғұрыптары бір-бірінен аса үлкен айырма-шалықтары болған болса, Жайпақ қаласынан шыққан кесенедегі жерлеу ғұрпы алғашқыларға мүлдем ұқсамайды.

Бастапқыда жай топырақ үйіндісі ретінде көрінген төбешікті қазу барысында, төбешіктің солтүстік, оңтүстік және батыс бөліктерінен шаршы тәріздес тау тасымен қаланған кесененің іргетасы байқалды. Кесененің беткі қабаты алынғаннан кейін ғана, кесененің негізгі пішіні мен нақты өлшемдерге тән нобайы белгілі бола бастады. Қазба барысында анықталғандай, Жайпақ кесенесінің қас беті шығысқа қаратылған. Бұлай деуіміздің себебі, кесененің солтүстік, батыс, оңтүстік жағы тау тасымен ені 1 метрге дейін, бір қатар етіп ірге тас қаланған. Ал, шығыс жағының ірге тасының орнына екі қатар етіп қаланған күйдірілген кірпіш шықты. Кесененің қас беті яғни шығыс бетіне қаланған кірпіш іргесінің ұзындығы 10 метрді құрайды. Кесененің ірге тасынан есептегенде, солтүстік қабырғасының ұзындығы 12,5 метр, оңтүстік қабырғасының ұзындығы 12 метр, ал батыс қабырғасының ұзындығы 14,3 метр, шығыс қабырғасының ұзындығы 14 метрді құрады.

Кесененің ірге тасын анықтап қарау, талдау-салыстыру жұмыстары барысында, тау тасы екендігі анықталып отыр. Біздің ойымызша кесененің ірге тасына пайдаланылған тау тастары Жайпақ қаласынан 7-9 шақырым жерде орналасқан тау сілемдерінен алып келген. Кесененің өзі ауылдық округке қатысты егін алқабының қақ ортасында орналасқан. Қазба барысында байқағанымыз, кесененің ірге тастары, оның ішінде ең ірі деген бірнеше тас орнынан күштеп қозғалған. Сонымен қатар, сол ірі тастардың түбінен қатты топыраққа қадалған 3 дана соқа тістері шықты. Шамасы жергілікті халық кесененің үстін топырақ жауып жатқандықтан, жай төбелердің бірі деп ойлап, үстінен соқа тіркелген техникамен жыртуға тырысқаны анық. Ескерте кететін жай, топырақ қабатын алу барысында, күйдірілген құрылыс кірпіштері көптеп кездескен болатын. Ең қызықтысы, құрылыс кірпіштерінің арасында өсімдік, құс және ╬ бейнесіндегі бедерлері бар екені анықталды.

Кесене ірге тасының сыртқы және ішкі контурлары толық аршылып болғаннан кейін, кесененің орталық алаңын тазалау барысында екі жерлеу орнының өзіне тән бедерлері шықты. Жерлеу орындары кесененің ортасына жақын, оңтүстіктен сотүстікке қарай созылып орналастырылған. Алдымен төрдегі яғни кесененің батыс бөлігінде орналасқан, көлемі ұзындығына орай аздап үлкендеу келген жерлеу орнын қазудан бастады. Жер бетінен төмен қарай 90 см тереңдікке жеткен кезде, жерлеу шұңқырынан шикі кірпіштермен тік төртбұрыш етіп қаланған табыт шықты. Табыттың қабырғасын құрап отырған шикі кірпіштердің бетінен ағаш үнтақтары (ағаш тақтай болуы да мүмкін) және табыттың төрт бұрышынан темір қапсырмаға бекітілген шегелер шықты. Шегелер қапсырмаларымен бірге есептегенде, 7 шеге, 11 қапсырма. Шегелердің ішінде ең ұзыны 10-12 см аралығында ауытқыса, ең қысқалары 8-10 см аралығында. Шегелердің жуан жағының басы қайтарылып, доғалданып, түйілген. Ал екіні үшы төрт жағынан ұрғылау әдісімен сүйірлей отырып үшкірлеген. Кейбір шегелер қапсырмаға бекітілген күйі шықты.

Кірпіш табытты әрмен қарай тағы 25-30 см қазу барасында, адам қаңқасы біліне бастады. Қаңқа басы солтүстікке беріліп, басы болар-болмас батысқа бұрылған, қолдары шынтағынан кеудесіне қарай бүгілген қалыпта, ал аяқтары түзу ретпен орналастырылған. Ең қызығы қаңқаны тазалау барысында топырақпен араласып ағаш көрмірі де шыға бастауы. Қаңқаны толық тазалап болғанда, мәйітті жерлеу сәтінде астына ағаш көмірін төсегені анықталды. №1 жерлеу шұңқырындағы кірпіш табыттың бетін жапқан ағашы шіріп құлап, қаңқаның бас сүйегін сындырған.

Аталған жерлеу шұңқырының шығысында 95-100 см жерден екінші жерлеу орны білінгенін жоғарыда айтқан болатынбыз. Жерлеу орнын жер бетінен 65-65 см тереңдікке түскен кезде, қаңқаның бетін жапқан ағаш тақтайлар шыға бастады. Жерлеу шұңқырының төрт бұрышынан да, №1 жерлеу шұңқырындағыдай шегелер мен қапсырмалар шықты. Шегелердің жалпы саны 14 дана. Ішінара кейбіреулері қапсырмалармен бірге. Бірақ жерлеу шұңқырынан шикі кірпіштен өрілген табыт шыққан жоқ. Жерлеу шұңқырын әрмен қарай қазу барысында, солтүстік жағынан шамамен 80-90 см тереңдіктен кейін қаңқаның бас сүйегі біліне бастады. Нәтижесінде қаңқаны толық ашқанымызда келесідей бейнеге куә болдық. Біріншіден, №2 жерлеу шұңқыры бірінші жерлеу шұңқырына қарағанда аса ұзын емес, бірақ енділеу болып шықты. Екіншіден, қаңқаның астына бірінші жерлеу шұңқырындағыдай ағаш көмірін қалың етіп төсеген. Үшіншіден, №2 жерлеу шұңқырындағы қаңқа басы солтүстікке қаратып жерленген, беті батысқа қарай бұрылған. Төртіншіден, қолдары кеудесіне келгенде айқастырылған. Бесіншіден, қаңқа өте нашар сақталған, себебі қаңқаның жамбас сүйегінен төмен қарай тек оң аяқтың

ғана жүрнағы қалған, ал сол аяғы жерлеу кезінде-ақ болмаған секілді. Алтыншыдан, кірпіштен табыт жасалмаған, жерлеу шұңқырын қазған кезде, мәйітті жатқызатын шұңқырдың еденінен 50-60 см биікте шұңқырдың айналасын 10-15 см кеңейткен (Сурет 5,6,7). Бұл мәйіттің бетін жабатын ағашты немес тақтайды орналастыру үшін жасалған болуы мүмкін (Сурет 9, 10).

Жайпақ кесенесінің сыртқы құрылымына талдау. Ірге тастар негізінде. Жалпы Алакөл аймағындағы кесенелерді зерттеу барысында байқағанымыз, кесенелердің іргесі өте жалпақ болып қалануы. Әдетте аса үлкен емес құрылыстардың іргесінің ені де кішірек болатыны айқын. Бірақ Асусай, Қоскеліншек, Жайпақ қалаларын қазу барысында, үй-жай құрылыстарының іргесі аса үлкен болмағанымен, кесенелердің іргесінің енділеу болып келуімен ерекшеленеді. Жалпы ерте ортағасырлар мен ортағасырларға тән кесенелер, олардың құрылысы ерекшеліктері жайында отандық археологиядадағы зерттеулер аса көп емес. Зерттеулердің көбі кесенедегі жерлеу орнына көбірек көңіл бөлуме шектеледі. Алакөл аймағының ортағасырлық тарихына қатысты, бірден-бір зерттеу жұмысы болып табылатын Қойлық қаласына жүргізілген зерттеу жұмыстары барысында, бірнеше ортағасырлық кесенелердің зерттелгені белгілі. Бірақ ондағы кесенелердің ірге тастарының өлшемдері жайында деректер айтылмаған [19].

Кесене есігінің шығыс қаратылу мәселесі хақында. Жалпы Шығыс ұғымы Исламға дейін еліміздің барлық аудандарында халыққа арасында киелі ұғым қатарында болғаны анық. Оның ішінде жерлеу орындарыиның шығысқа қаратылуы да халық дүниетанымымен тікелей астасатыны анық. Біз қызығы Асусай, Қоскеліншек, Жайпақ кесенелерінің барлығы дерлік шығысқа қаратылған.

Кесененің құрылыс кірпіштері мен өрнекті (бедерлі) кірпіштері. Саз балшықты қалыпқа салып, кепкеннен кейін: жоғары температурада күйдіріп, түрлі құрылыстарға: кірпіш, бедерлі кірпіш, тақта, бедерлі қаптауыш тақталар, құбырлар ретінде пайдаланатыны анық. Қыш кірпіштер Жетісу жеріндегі ортағасырлық қалалар мен мекендерде кеңінен таралған. Оның пайда болып, таралуы туралы талас пікірлер көп. Біршама ғалымдардың пікірінше, қыш кірпіштердің құрылыста көп қолданылуы, одан қоғамдық ғимараттардың салынуы қарахан дәуіріне сәйкес келеді. Қыш кірпіштен көркемдеп тұрғызылған Орта Азиядағы ең ежелгі сәулет ескерткіші – Исмаил Самани кесенесі. Кесене X ғ. мерзімделген [20, 149-150 бб.]. Шу-Талас өңіріндегі алғашқы сәулеттік және қоғамдық ескерткіштердің салыну уақыты XI-XII ғғ. сай келеді. Олар: Бабаджа қатын (XI ғ.), Айша бибі (XII ғ.) [21, 75-82 бб.], Тараздан (XI-XII ғғ.) және Ақтөбе қаласына ашылған монша (XI-XII ғғ.) [22, с. 7-11], сонымен қоса, 2009 жылы Ақтөбе қаласынан ашылған мұнараның іргетасы (XI-XII ғғ.). [23, 40-49 бб.]. 766 ж. Шу мен Талас өңірлері қарлұқтардың қарамағына өткенде Шаш және Соғдымен тығыз қарым-қатынас орнатқан өзіндік экономикасы мен мәдениеті бар жеке ауданға айналды. Бұл өз кезегінде Жетісудың солтүстік шығысына әсерін тигізбей қойған жоқ. Қарахандарға шолу жасауда көпшілік зерттеушілердің пікірі бойынша ерте исламдық құрылыстар көбіне ағаш пен қам кірпіштен салынды, ал қыш кірпіштен және кірпіштен өрмелеп өріліп салынған құрылыстар IX–X ғғ. таралып [24], сәулеттік идея, оның әдіс-тәсілі, мәнері мен сәндік пішіні жетілдірілді. Жайпақ кесенесін қазу барысында, бірінші қабатты алу сәтінде бірнеше өректі кірпіш сынықтары кездесті. Кесенені толық аршу барысында өрнекті кірпіштер саны онға дейін жетті. Оның ішінде бірнешеуінің өрнектері бұған дейін Асусай зратындағы кесенені қазу барысында кездескен өрнекті кірпіштермен өте ұқсас (Сурет 11, 12, 13). Жайпақ кесенесінің кірпіштеріне түсірілген бедерлердің ішінде ең қызықтысы жануарлар мен құстардың бейненленуі. Жайпақ кесенесінен табылған бедерлі, бәдізделген кірпіштердің барлығы сапалы күйдірілген. Бедерлі кірпіштердің саны 8 дана.

Бірінші, бедерлі кірпіште аңның белінен бастап артқы жағы бейнеленген. Құйрығы ұзын келген, созылып барып, басы жайыла түсіп, арқасын жауып тұр. Аяқтары бастапқыда тұяққа ұқсағанымен, анықтап қарасаңыз, тырнағы бар жыртқыш аңға көбірек ұқсайды.

Екінші, кірпішке белгілі бір композиция бейнеленген. Екі құс бір біріне қарама-қарсы орнатылған, ортасында жоғарғы жағы қазақтың қошқармүйіз оюына көбірек ұқсайтын, бірақ орта тұсында белінен сызылған крест белгісі бар бедер. Құстардың кескінделуіне назар аударып қарасаңыз, әтешке көбірек ұқсайды. Себебі, құстың басынада айдар бар, құйрығы тауықтың құйрығындай арқасына қайтарылған.

Үшінші, бедер кірпіштің оң жақ қапталына түсірілген. Кірпіште кескінделген бедер құсқа, оның ішінде жоғарыда айтылғандай қораз емес, көгершінге (мүмкін қарлығаш) көбірек ұқсайды. Себебі, басы дөңестеліп барып, арқасы томпайып келіп, құйрығы екі айырға ұқсап аяқталған. Құстың алдында дөңестелген тағы бір бедер болар болмас көрінеді. Бірақ өкінішке орай кірпіштің жартысы сынып жоғалғандықтан, нақты қандай бейне екндігін айта алмаймыз.

Төртінші, бедер біздің ойымызша аңның артқы аяқ жағы болуы мүмкін. Толық сақталмағандықтан, кесіп айту қиын.

Бесінші, кірпіштің бір шеті ғана сақталған. Бедер бір шетінде. Төменгі жағында қандай бейне кескінделгенін анықтай алмадық. Бірақ сақталған бедер, жоғарыда екінші сипатталған бедердегі оюға ұқсайды. Бірақ ол кірпіште ою ортасында бедерленсе, мұнда керісінше кірпіштін бір шетіне ғана бедерленген. Ою кейде торсыққа да ұқсайтын секілді.

Алтыншы, ұзын келген сәндік кірпіш. Кесенені сәндеу мақсатында арнайы қалыпқа құйылған секілді. Саздың кеппей тұрған кезінде, қатты затпен тілгілеп, Х бедерін түсірген. Мұндай бедер Асусай зиратындағы кесенеден табылғанын жоғарыда айтқан болатынбыз. Х бедерлі ұзын сәндік кірпіштің саны 2 дана.

Жетінші, жоғарыда сипатталғандай, тек бір шетінде ғана Х бейнесі бар сәндік кірпіш. Бірақ кірпіш ұзын және тік келген емес, Г әрпі тәріздес келгендігімен ерекшеленеді.

Жоғарыда атап өткеніміздей, Жайпақ кесенесінде қатар орналасқан екі жерлеу орны шыққанын айтқан болатынбыз. Орта ғасырлық кесенелерге екі кейде одан да көп адам жерлей беретінін, бұрынғы Асусай кесенесіне жүргізілген зерттеулерден белгілі. Бұл өңірде ғана емес, кесенеге бірнеше адам жерлеу, біз жоғарыда мысалға келтірген Қойлық қаласының кесенесінде, Сыр бойындағы Сығанақ қаласы маңындағы кесенелерден де байқалған. Сығанақ қаласының кесенесін қазу барысында, 8 жерлеу орнының кесенеде орналасқаны анықталған болатын [15, 52 б.]. Екі жерлеу орындарындағы қаңқалардың бастары солтүстікке беріліп, беттері батысқа бұрылған. Жерлеу ғұрпында адамдардың бір бағытқа бағытталы көне заман тұрғындарының дүниетанымында ерекше мәнге ие болғаны анық. Жалпы мәйіттің жерлену сәтіндегі қалпының нақты семантикасы әлі күнге дейін ғалымдар арасында талас тудырып отырған мәселелердің бірі.

Жоғарда келтірілген мәліметтер, Алакөл аймағының ортағасырлық қала мәдениетінің өзіндік дамып жетілу циклдерін бастан өткергендігін дәлелдейді. Зерттеу барысында табылған қалалардың бір тармақта тізбектеле орналасуы, Халықаралық сауда жолымен қандай да бір байланыста болғанын айғақтай түседі. Ұлы Жібек жолымен байланыста болуының тағы дәлелі, аталған қалалардан көп мөлшерде ас үйлік және асханалық ыдыстар мен тандыр ошақтардың өте көп кездесуі. Әрине кезкелген ортағасырлық қаладан аталған бұйымдар мол шығатыны жасырын емес, бірақ бір бөлмеден онға жуық тандыр ошақтардың кездесуі, аталған қалада арнайы наубайхана жұмыс істегенін дәлелдей түсетін секілді. Біздің ойымызша атлған қалалар сауда жолындаға уақытша тоқтайтын керуен сарайлар ролін де атқаруы мүмкін. Сонымен қатар, қалалардың орналасу реті де, белгілі бір қашықтықта негізделген. Үшарал маңындағы қаладан келесі Жайпақ қаласына дейін 25-30 шақырым, Жайпақ пен Асусай қаласына дейінгі ара қашықтық, егер тура тартсақ 27 шақырым, Асусай мен Қоскелiншек қалаларының арасы 30 шақырымға жуық. Қоскеліншектен келесі тау іргесінде қалашыққа дейін де 25-30 шақырым жол бар. Тіпті XIII ғасырдың өзінде В.Рубрук өз жазбасында «Қойлық қаласынан 3-4 лье жерде келесі мекенге келдік» - деп жазады. Лье деп отырғанымыз, француздың көне өлшемі, қазіргі өлшеммен алсақ, 1 лье – 4,5-5 шақырым болады. Яғни Рубрук екі мекеннің арасын ары кеткенде 15-20 шақырымға теңеген. Қойлықтан бер орналасқан ортағасырлық қалалар Г.Кушаевтың да зерттеулерінде аталып, аралықтары осы өлшемдерге сәйкес берілетінін байқадық. Бұл өлшемдер сол кездегі түйе жүрісінде негізделген болуы да мүмкін. Яғни біздің зерттеу нысанымызға айналып отырған қалалар континент аралық сауда жолына қатысы бар екені анық. Бірақ бұл пікірімізді табылған қалалардың барлығына қатысты деп айта алмаймыз. Себебі Асусай, Ақши секілді қалалардың көлемі кішкене және өмір сүру уақыты да аса ұзақ емес, керісінше Жайпақ, Қоскеліншек қалалары біздің жоғарыдағы пікірімізді қуаттай түседі.

Әдебиеттер тізімі:

1. Бартольд В.В. Сочинения. (Работы по источниковедению) - Москва: «Наука» Т.VIII 1963.– 725 стр
2. Кумеков Б.Е. Государство Кимаков IX-XI вв по арабским источникам - Алма-Ата: 1972. - 158 б.
3. Ибн Хордадбек. Книга путей и стран. Перевод с арабского комментарий, исследование, указатели и карты Н. Велихановой. – Баку: Элм, 1986. – 428 стр.
4. Байпаков К.М., Савельева Т.В., Чанг К., Средневекоые города и поселения Северо-Восточного Жетысу – Алматы: - 2005. – 188 стр
5. Байпаков К. Великий Шелковый путь – Алматы: - 2007. – 496 стр.
6. Жиованни дель Плано Карпини, Гильом де Рубрук. Моңғолдардың тарихы және Шығыс бағытқа саяхатым – Алматы: 2012. – 264 б.

7. Байпақов К., Сейдуманов С.Т., Савельева Т.В., Воякин Д.А., Әуезов Е.К. Орта ғасырлардағы Жетісу өлкесінің астаналары – Алматы: 2009. – 320 бет.

8. Аманжолов К.Р. Түркі халықтарының тарихы. – Алматы: 2002. - 292 б.

9. Бартольд В.В. Сочинения том I. Москва 1963. – 763 стр.

10. Ахметов К. Көктұма. Қазақстан ұлттық энциклопедиясы. Т – 4. – Ж-К. – Алматы: 2002. – 718 стр.

11. Байпаков К.М. Раннесредневековые города и поселение северо-восточного Семиречья. Новое в археологии Казахстана. Алма-Ата. 1968г.

12. Байпаков К.М. Раннесредневековые города и поселение Семиречья. «Известия АН КазССР», серия общественная. 1966, №2, стр.

13. Кушаев Г.А. Очерки древней истории Семиречья. Раздель 2. Памятники Ала-кульской впадины и долины реки Лепсы. Алма-Ата – Уральск. 1968.

14. Байпаков К.М. Средневековые города Прибалхашья. Сборник материалов Международный экологический форум «Балхаш-2000» (по проблемам устоичиво развытие Или-балхашского бассейна). Выпуск 1. 16-18 ноября, Алматы. 2000 г.

15. Төлеубаев Ә.Т., Талеев Д.Ә., Омаров Ғ.Қ., Шагирбаев М.С. Асусай қалашығында жүргізілген археологиялық қазба жұмыстары // Известия НАН РК 2014 Қыркүйек-Қазан.

16. Шагирбаев М.С. Ерте ортағасырлық Асусай қалашығының қыш ыдыстары // Қазақ Ұлттық Университетінің Хабаршысы 2013ж. № 4 (71).

17. Төлеубаев Ә.Т., Жұматаев Р.С., Шағырбаев М.С. Жайпақ қаласында 2015 жылы жүргізілген қазба жұмыстарының кейбір нәтижелері мен қортындылары. «Қазіргі жоғарғы білім жүйесіндегі археология, этнология және музейтану» атты. «VIII Оразбаев оқулары» халықаралық ғылыми-әдістемелік конференция материалдары. 1-2 сәуір 2016 жыл.

18. Төлеубаев Ә.Т., Жұматаев Р.С., Шағырбаев М.С. Жоңғар қақпасы бойындағы ортағасырлық қала мәдениеті // «Алматының мың жылдық тарихы: археология және жазба деректері»: атты халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференцияның материалдар жинағы / А.Әубәкір, А. Нұрмұхан. – Алматы: «Орхон» Баспа үйі., 2016. – 160 бет.

19. Байпаков К.М., Воякин Д.А., Средневековый город Каялык: на казахском, русском и англиском языках. – Алматы, 2007. 224 С., ил.

20. Засыпкин Б. Памятники архитектуры Средней Азии и их реставрация // Вопросы реставрации. – М. 1926. – Т. I. – С. 137-178.

21. Бернштам А.Н. Архитектурные памятники // Труды Семиреченской археологической экспедиции (1936-1938 гг.). Таласская долина. – Алма-Ата: Изд-во АН КазССР, 1949. – С.75-81.

22. Розина Л.Г. Баня древнего Тараза // Труды Семиреченской археологической экспедиции (1936-1938 гг.). Таласская долина. – Алма-Ата: Изд-во АН КазССР, 1949. – С. 40-49.

23. Шәлекенов У.Х., Ақымбек Е.Ш., Байбугунов Б.А. Ортағасырлық Ақтөбе (Баласағұн) қаласында 2009 жылы жүргізілген археологиялық зерттеулердің ғылыми есебі // ҚР БҒМ ҒК Ә.Х. Марғұлан атындағы Археология институты мұрағаты. –Алматы, 2010.

24. Веймарн Б.В. Искусство Средней Азии. –М.-Л., 1940. – 191 с.

Төлеубаев Ә.Т., Жуматаев Р.С.,
Шагирбаев М.С.

ШІЛІКТІ ҚОРЫМЫНДА 2016 Ж. ЖҮРГІЗІЛГЕН АРХЕОЛОГИЯЛЫҚ ЖҰМЫСТАРДЫҢ НӘТИЖЕЛЕРІ

(бастапқы хабарлама)

Соңғы жылдары темір дәуіріне қатысты ескерткіштерді археологиялық зерттеу жұмыстары тарихи жәдігерлердің жинақталуын ғана емес, тарихи-мәдени құндылықтарды жинақтап, қорыту және насихаттау жұмыстарын да дамытты. Бұл мәселені Елбасы Н.Ә.Назарбаевтың бастамасымен жүргізілген «Мәдени мұра» Мемлекеттік бағдарламасы ерекше алға дамытқаны белгілі. Аталған бағдарламаның түпкі мақсаты біздің белгілі археологиялық ескерткіштерді кең ауқымда зерттеу және Отанымыздың өткен тарихын жаңғырту ғана емес, сонымен қатар, оларды сақтау, қайта жаңғырту және тарихи туризмге тиесілі көрнекті материалдарды пайдалану болып табылады.

Шығыс Қазақстан облысы көне ескерткіштеге бай өңір. Зерттелу тарихы ширек ғасырдан асқан Шілікті даласындағы археологиялық ескерткіштер өзінің ірілігімен және шағын ғана аумақта тығыз